

Ђорђе Д. РАДОВАНОВИЋ*

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет

Филип М. ОБРАДОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ДИМЕНЗИЈЕ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ ИЗБЕГЛИХ И ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА У РУРАЛНИМ ОБЛАСТИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ***

Апстракт: У раду се представљају резултати истраживања спроведеног на популацији избеглих и интерно расељених лица на Косову и Метохији, стационарним у четири колективна центра друге најсеверније општине Зубин Поток (Газиводе, Вељи Брег, Јагњеница и Доње Вароге). Испитивање је обављено методом уштитника са техником анкетирања помоћу SILC (анкете о приходима и условима живота) на репрезентативном узорку. Циљ је био прикупљање података из популације која је углавном изопштена из социјалних истраживања и истраживања пописом, имајући у виду чињеницу да се наведени колективни центри налазе на Косову и Метохији, где се већ више од две деценије не обављају званична републичка истраживања маргиналних група. У тексту су у складу са обимом рада, приказани само поједини индикатори који су показали депривираниост популације избеглих и интерно расељених лица, која генерално припада групи која се може дефинисати као група социјално искључених.

Кључне речи: избегла и интерно расељена лица, социјална искљученост, сиромаштво, депривираниост, Косово и Метохија.

УВОД: КОНТЕКСТУАЛНИ ОКВИР ИЗБЕГЛИШТВА У СРБИЈИ

Најдрастичнији облик и највећи обим миграција након Великог рата, забележен је на Балканском полуострву на просторима некадашње Савезне Федеративне Републике Југославије. Драматичност која је припремала грађанске сукобе, додатно је усложњавала карактер избеглиштва, чињеницом да је тринаестогодишња (закључно са етничким чишћењем 17. марта 2004.) константна миграциона фаза у више наврата бројала неколико стотина хиљада избеглих и интерно расељених лица, током ратова у југословенским федерацијама и у српској покрајини Косову и Метохији.

* Истраживач - сарадник, djordje.radovanovic@pr.ac.rs

** Истраживач - сарадник, philipobradovich@gmail.com

*** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. 01. 2022. године.

Прекривени етно-националним, мултиконфесионалним, економским и другим обележјима; заоденути политичко идеолошким, крајње екстремистичким циљевима; грађански сукоби су произвели енормне етничке миграције. Исељавање, пре свега српског становништва, из некадашњих федерација и са Косова и Метохије, бројала су и до милион и по становника. Од тога, око 1.200.000 из Словеније, Босне и Херцеговине и Хрватске, и око 220.000 са Косова и Метохије (Стевановић 2019). Вишегодишњи континуитет, мултиетничких економских емиграција у иностранство, крајем осамдесетих и током деведесетих година, у различитим фазама појачавале су екстремистичке акције етничког чишћења на подручју Хрватске, касније и са КиМ, а биле су карактеристичне пре свега за српско становништво које је емигрирало претежно у централној Србији. Првим пописом избеглица у Републици Србији 1996. године, регистровано је укупно 617.728 избеглих лица, од тога 266.279 лица избеглих из Босне и Херцеговине, 330.123 избеглице из Хрватске, 6.173 из Словеније и 2.932 из Македоније (УНХЦР и КИРС 1996). И данас Босна и Херцеговина представља земљу драстичних миграција и једну са водећим бројем избеглих лица. Процењује се да је због ратних дешавања на простору Босне, свако друго лице (чак 2,2 милиона становника) учествовало у неком облику расељених лица – као избеглице или као расељена лица. Сходно томе, Република Србија заузима чак пето место у свету по миграционим кретањима, у којој статус избеглица није решен (Радушки 2011: 373-374). Енормно расељавање српског становништва пратила је политичка неспремност матичних држава за прихватање повратка избеглица које су побегле од рата и етничког чишћења. Немилосрдност етничких чишћења је у главама избеглих и прогнаних лица оставио утисак непожељности и несигурности за повратком, да је њихово виђење ситуације у вези са репатријацијом тек 10% процената (УНХЦР и КИРС 1996: 4). Велики проценат, чак 30% избеглица је наду за нови почетак видело изван територије некадашње СФР Југославије. Размишљање о исељавању је, осим грађанског рата коме се није назирао крај, условила дестабилизација и деинституционализација читаве Југославије. Ратне околности, међународни притисци, унутрашња превирања и међу-федералне трзавице, под налетом масовних миграција и етничких чишћења, условили су да се државна заједница креће на линији транзиције, с једне стране, од унитаризма и социјализма, до државног капитализма и (нео)либерализма с друге стране (уп. Шутовић 2010). Већ отежану економску ситуацију у земљи, осиромашење великог дела становника, опадање запослености, раст несигурности и незапослености; дугогодишњој политичкој нестабилности, енормне миграционе фазе додатно су допринеле оштрој пауперизацији српског становништва. Осим негативних миграционих последица које су биле у вези са неразвијеном миграционом политиком и пре свега са слабом економијом земље, која није располагала најбољим могућностима да одговори на задате услове, било је и крајње 'позитивних' ефеката од прилива становништва, које је услед дугогодишњег пада природног прираштаја, посебно у Војводини 1991-2001. године, ипак резултирало повећаним бројем популације, уз остварен миграциони салдо (мањи број одсељених од броја досељених становника) (Кокотовић, Филипковић 2012: 33). Ипак, Србија се за веома кратак временски период суочила са два готово непробродива проблема: економске и институционалне девастације

која је уз НАТО агресију (уп. Атлагић 2019) енормно допринела расту опште пауперизације и до тада највећом избегличком кризом на свету после Другог великог рата. Неретко се у економској теорији и пракси каже да је далеко теже помоћи једној земљи да се извуче из сиромаштва, него да се оживи привреда државе која је разрушена ратом (уп. Стратегија за смањење сиромаштва Србији 2003). Сиромаштво делује попут зачараног круга из кога нема излаза. Тако, болест доводи до сиромаштва, а сиромаштво погодује болести. Бројни аутори указују да је колатерална штета савремених финансијских махинација заправо пораст сиромашних; таквих је нпр. само у Америци, према подацима америчког статистичког бироа било 37,3 милиона у 2007. години (Марковић 2009).

СИРОМАШТВО И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ

Концепт социјалне искључености је релативно нов, и у том смислу недовољно прецизиран појам, бар за оне државе западног Балкана, које су релативно касниле на путу придруживања европској заједници, те је усвајање овог концепта како у теорији тако и у пракси, кроз центре за социјалну делатност, текла оним темпом којим су се реформисале кључне институције нашег друштва. Штавише, пораст сиромаштва и социјалне искључености текао је паралелно са урушавањем федерализма, с једне стране, и инсталирања и развијања концепта социјалне искључености с друге. Због своје значајности, појам социјалне искључености и социјалног укључивања постао је неизоставан „заштитни знак“ европске социјалне политике (Šušur 2006: 131). Популаризовање социјалне искључености на јавној сцени изнели су бројни политичари у развијеним земљама и њихове владе, јер би употреба појма сиромаштва означила неуспех њихове власти и модела државе који подржавају, чак примера ради, влада Велике Британије није била вољна да прихвати да у Британији постоји сиромаштво (Šroger 2003). Међутим, његова присутност и употребљивост у европским (и не само европским) документима, заправо говори о његовој важности у модерној политичкој пракси, што уствари не значи да се дошло до универзалне дефиниције и потпуне и довољне операционализације ових термина. Заправо се често помиње да су термини социјалне искључености и сиромаштва комплементарни, и да је појам искључености само модернији назив за сиромаштво. С друге стране, оправдано се истиче да је концепт искључености заправо више везан за институционални и социјални аспект у односу на сиромаштво. Тако је на пример (Rodžers 1995) доводи у везу са искљученошћу која произилази из неучествовања у бројним правима „грађанског типа“ (грађанска, политичка, и социјална права), која су важна претпоставка осигурања од сиромаштва, у смислу социјалног осигурања, образовања или обезбеђења материјалног стандарда (cit. u. Šušur 2006: 132), али да то није оправдање да се концепт сиромаштва замени социјалном искљученошћу, већ се препоручује њихова паралелна употреба (Šušur 2004). Једноставно речено, концепт социјалне искључености је савременији од концепта сиромаштва; док се појам сиромаштва употребљавао за мерење друштвене депривације у неразвијеним и слабо развијеним државама, концепт искључености се јавио у оним земљама где је постојао читав спектар институционалних елемената који су следствено

позитивном праву дужни да брину о степену укључености одређених заједница. Концепт сиромаштва је запостављен зато што говори тек о неколико димензија искључености, на пример, углавном о материјалној депривацији која се односи на недостатак ресурса (Јокић, Петовар 2009). Дакако, постоје аутори који сиромаштво дефинишу као мултидимензионални концепт и релативну депривацију. Тако (Townsend 1979: 413) каже, да су групе, појединци и породице сиромашни, уколико им недостају ресурси да би набавили храну, учествовали у друштвеним активностима и обезбеђивали животне услове и потребе које су уобичајене, одобраване и прихваћене у друштву чији су они део; а депривација настаје услед недостатка хране, одеће, становања, образовних, радних и друштвених услова (cit. u. Šušur 2006: 132). И други аутори, (Петровић, Захаријевић, Милтојевић 2013: 154), наводе да феномен сиромаштва није могуће сагледати само у односу на стандарде физичког преживљавања, те да проблем мора бити проучаван у односу на остале димензије које се тичу задовољавања разноврсних потреба. С тим у вези, је и феномен „ново сиромаштво“ који се односи на прелаз из релативно сигурног живота у неизвесност. Околности које га изазивају повезане су са кризом индустријског друштва, чија је последица масовна незапосленост и несигурност радних места, финансијска несигурност и презадуженост. Оно настаје „због различитих узрока, а најчешће због реткости природних ресурса, великих елементарних непогода, криза и ратова, неразвијености средстава за производњу и нарочито због владајућих друштвених односа који велике делове и групе друштва одржавају у немаштини и беди“ (Коковић 2012: 36).

Сходно томе, појам сиромаштва превасходно је најближи облику економске искључености, која се може манифестовати као искљученост појединаца и домаћинстава из развојних и тржишних сектора економије, као и процеса дистрибуције економских ресурса, услед чега они остају ускраћени у задовољавању својих потреба и права, те остају ускраћени за достизање задовољавајућег стандарда и квалитета живота. Оно се може посматрати и са аспекта аутономног облика искључености зато што спречава учешће на тржиштима роба и услуга, станова, ограничавајући своје животне услове (Свејић, Бабовић, et al. 2010: 37). Тумачења сиромаштва са различитих аспеката претпоставља постојање различитих узрока и последица сиромаштва. Према томе, наглашавају се културалистички и структуралистички елементи који детерминишу постојање сиромаштва. Прва претпоставља постојање једне класне културе која држи сиромашне изоловане од друштва и институција, при чему се формира одређени социјалнопсихолошки тип културе који делује попут зачараног круга, преносећи свој образац на млађе генерације. Друга теорија наглашава да је сиромаштво последица друштвених неједнакости, раслојавања и социјалних разлика (Колин 2007:194). Сиромаштво се затим, због своје свеобухватности може односити на више аспеката, на пример на сиромаштво незапослених, сиромаштво мањинских група, сиромаштво старих, сиромаштво жена и тд. Надаље, може се класификовати и класификује се на „истрајавајуће сиромаштво“ и „осиромашене“, те „сиромаштво тренутне кризе“, сиромаштво дуготрајне зависности“, сиромаштво животног круга“, „депресивно подручје сиромаштва“, „сиромаштво предграђа“ (Петровић 2012: 77), а осим материјалних облика у којима се оно најчешће јавља, све више се говори и о духовном сиромаштву у смислу неконзумирања

културних творевина, чак и о информатичком сиромаштву у виду недовољног или никаквог приступа информацијским технологијама (Vilić, Nišić 2015: 3). Једна од адекватнијих дефиниција се даје у *Стратегији за смањење сиромаштва РС* (2003: 1), где сиромаштво, осим прихода за задовољавање основних животних потреба „подразумева и аспекте везане за људска права као што су немогућност запошљавања, негодоварајући стамбени услови и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама“.

Концепт социјалне искључености настао је као аналитички инструмент за истраживање и сузбијање сиромаштва, те се његов настанак генерише са појавом постиндустријског друштва, чији је резултат да даје један нови поглед на то како социјалне структуре генеришу сиромаштво (Kolin 2007: 200), и за разлику од сиромаштва које се мери материјалним индикаторима или изворима прихода, социјална искљученост подразумева холистички концепт у чијем су средишту вредносни обрасци који се формирају на основу сиромаштва и ометају интеграцију ових група као кључни узроци који доводе до спирале социјалног пропадања (Kolin-Papun 1997). Концепт је усмерен на широк дијапазон угрожених грађанских права, те је друштвена искљученост посматрана као резултат искључености у неком сегменту права, политичком, економском, социјалном, као и у домену породичне и друштвене интеграције (Петровић, Захаријевић, Милтојевић 2013: 156).

Дакако, појединци, домаћинства и групе се могу наћи у различитим облицима депривације које могу чинити читав детерминистички сплет искључености. Економска депривација се најчешће може јавити као разлог, повод па чак и узрок политичкој, социјалној па и породичној и друштвеној дезинтеграцији. Међутим, ово неретко не мора да буде правило. Постоји пракса у савременим високоразвијеним друштвима где су појединци и групе економски независни и самостални, али имају веома низак интензитет социјалних активности. У том су смислу ове групе социјално искључене из социјалног аспекта заједнице. Дакле, искљученост се најчешће јавља као структурни феномен који онемогућава члановима друштва да партиципирају у нормалним друштвеним активностима (Burchardt, Le Grand and Pischaud, 1999, cit. u. Šušur 2004: 2). Да је недостатак прихода основни елемент сиромаштва а према томе и основа друштвене искључености показује следећа дефиниција Савета ЕУ: „Друштвена искљученост је процес којим су одређени појединци гурнути на ивицу друштва и спречени у пуном учествовању у друштву због свог сиромаштва или недостатка основних знања и могућности за доживотно учење, или као резултат дискриминације. Ово их удаљује од запослења, прихода и могућности образовања, као и од друштвених мрежа и оквира и активности заједнице. Овакви појединци имају мало приступа власти и органима доношења одлука и на тај начин се често осећају немоћним и неспособним да узму контролу над одлукама које утичу на њихов свакодневни живот“ (Council of EU, 2004, cit. u. Свејић, Babović et al. 2010:19).

Британска влада дефинише социјалну искљученост као „израз за оно што се може догодити када људи или читава подручја пате од комбинације повезаних проблема као што су незапосленост, неприкладне квалификације, мали приходи, лоше становање, високо криминална околина, лоше здравље, расцеп породице“ (Social Exclusion Unit, 2001, u: Šušur 2004: 2). Неки од аспеката укључивања маргиналних

група би се свакако односили на решавање структурних питања једног друштва као што су развијање економије, отварање тржишта у смислу социјалне мобилности, основних инфраструктурних мрежа, саобраћаја, социјалних услуга, комуналних мрежа, широког сета услуга и сл. Уз то, сигурнији радни однос, образовање, културни и социјални капитал, држављанство и правна једнакост, учествовање у демократским процесима (Silver, 1994, према Шкорић 2019: 40), биле би неке од структурних промена које би омогућиле укључивање маргиналних група у шире друштвене токове.

АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА У КОНТЕКСТУ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ ОКОЛНОСТИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

У истраживању¹ су подједнако били заступљени припадници оба пола (женски 49% и мушки 51%), од којих је више од половине било средњих година (од 30 до 50), око трећине њих је имало мање од 30 година, док је сваки десети испитаник имао преко 50 година, да би се просечна старост кретала око 39. подељка. Истраживање се односило на колективне центре у општини Зубин Поток (Доње Вараге, Вељи Брег, Газиводе, Јагњеница).² Оно што је очекивано јесте да је школска спрема испитиване популације на веома ниском нивоу, те да већина (43%) има завршену средњу, (7,8%) трогодишњу стручну школу, а чак (19,6%) испитаника има завршено осам разреда основне школе. Међутим, немали број је оних са завршеним факултетима (17,6%) и мастер студијама (3,9%). Степен образовања се каузално и осликао на занимања и проценат запошљености интерно расељених и избеглих лица, тако да је највећи проценат ове популације, чак (37,3%) незапослено, (29,4%) припада слоју физичких радника, (7,8%) је службеничког занимања, док су остали пољопривредници и домаћице подједнако заступљени у (3,9%) случајева, а само (2%) њих се бави приватним предузетништвом, док је сваки десети испитаник ученик или студент.

Истраживање је показало да постоји висока статистички значајна корелација између степена образовања испитаника и укупних месечних примања ($r=0,606$, $Sig=0,000$). То значи да, што су испитаници школованији, њихови приходи су већи, што је потврђено многобројним истраживањима, будући да ова категорија становништа обавља квалификованије послове који су боље плаћени. Дружчије речено, степен образовања је у позитивној спрези са материјалним и социјалним статусом грађана, или блаже речено отвара више могућности за учешће на тржишту радне снаге, имајући у виду веће могућности понуде знања на тржишту.

1 У раду ће бити приказани само поједини индикатори из истраживања због ограничења обима рада.

2 На северном Космету постоји 21 колективни центар од почетка избегличке кризе, који су стационарни у четири северне општине К. Митровица, Звечан, Лепосавић и Зубин Поток. У Зубинском Потоку је смештено према неким изворима 48 домаћинства са 153 лица, од којих су 81 расељени а 72 избегли (Секулић, 2003). Према новијим изворима општине и Црвеног крста Србије у овим колективним центрима борави 213 интерно расељених (60) породица и 68 избеглих лица или 30 породица, те је укупан број избеглих и интерно расељених 281 или 90 породица (Локални акциони план Зубин Поток, 2013).

Депривираност ове популације се приказује и на укупним месечним примањима, где највећи део домаћинства (33%) живи са приходима мањим од 15.000 динара месечно, (31,4%) живи са 15 до 30.000, а само (23,5%) има месечну зараду преко 30.000 динара месечно. Минимални месечни приходи на нивоу домаћинства износе 4.000 динара, док домаћинство са највећим приходима остварује 75.000 динара на месечном нивоу. Слични томе су и финансијски проблеми са којима се сусрећу појединци, без прихода је чак (25%) становништва, до 15.000 динара има (29,4%), а исти број има између 15 и 30 хиљада месечно. Преко те цифре има (15,7%) становништва. Начин издржавања избеглих и интерно расељених лица се углавном заснива на сталном запослењу у приватном предузећу (23,5%), запослених радника на „црно“-на сивом тржишту је готово (12%) процената, док по (7,8%) је активно у пољопривредним делатностима и државном сектору, а сваки десети испитаник је осигуран пензијским осигурањем. Уз то, чак (29,4%) интерно расељених и избеглих лица је зависно од социјалне помоћи и дечијих додатака који представљају основне изворе прихода читавих домаћинстава, а (7,8%) припада популацији која зависи од издржавања других лица.

Релативна искљученост из образовања, материјалне и финансијске области ових лица, у складу је са другим истраживањима на ову тему. Примера ради истраживање које је спровео *Комесеријат за избејлице и интерно расељена лица*, такође се тврди да је значајан број припадника ове групе без школе или само са основним образовањем међу којима су најзаступљеније жене (КИМРС 2018: 24), што поред институционалне искључености на више нивоа доприноси отежаном положају (ИИРА)³, које се везују и за фактичко стање подручја у коме живе, које се третира као једна од најсиромашнијих општина у југоисточној Србији и Србији уопште (Локални акциони план општине Зубин Поток 2013). Но, и поред планова и стратегија које су донете за сузбијање сиромаштва и социјалне искључености, истраживање показује да је значајан број ових лица апсолутно или релативно сиромашан како на индивидуалном тако и на нивоу домаћинства. Расељена лица према добијеним подацима припадају групи материјално и социјално угроженим мањинама које поред своје индивидуалне пасивности немају адекватних животних услова који би им омогућили активније учествовање на тржишту радне снаге, што би додатно допринело побољшању њиховог материјалног положаја. Примера ради, највећи број домаћинстава испитиване популације која броје у просеку око 5 члана по домаћинству, живи са само 15.000 динара месечно, а тај проценат је још драстичнији када се ради о појединцима који су без прихода. Наведена ситуација је бројна лица, па и домаћинства натерала на рад у сезонским, ниско плаћеним, пословима који су, бар у овом делу Србије, нерегистрована те за такве раднике, не постоје социјална давања (уп. Радовановић 2020б). Мучна ситуација је неретко мотивисала ова домаћинства на бег у иностранство које такође не може да претставља неки сигурнији вид финансијске подршке имајући у виду чињеницу да су Срби са КиМ-е идентификационо припадници Координационе управе за КиМ, па по том основу не припадају безвизном режиму коме припада остатак становништва РС, па је одлазак у иностранство условљен променом

3 Избегла и интерно расељена лица, у даљем тексту (ИИРА).

пребивалишта у оближњим општинама у централној Србији што је компликација на коју се одлучује веома мали проценат ових људи.

Упоредбе ради, праг сиромаштва је 2014. године износио 13.408 динара на месечном нивоу, за једночлано домаћинство, којих је на нивоу Србије око 25,6%, с тим што је удео апсолутног и релативног сиромаштва најзаступљенији у руралним областима у Србији, где се чак 37,98% налази у стању ризика од апсолутног сиромаштва, наспрот густо насељеним областима у којима се тај праг креће око 16% (Petrović, Milić 2014: 20). За домаћинство које броји три члана, са дететом до 14 година старости, праг ризика од сиромаштва је 24.624 динара, а са четири члана овај праг је 28.728 динара (РЗС 2013). У том случају енормно велики проценат (ИИРЛ), више од 50% припада групи која је на прагу ризика од апсолутног (33%) и релативног сиромаштва (31,4%), а од испитиване популације чак (37,8%) има троје или (5,4%) четворо деце (уп. Рогановић 2017). Осим депривираниости која је последица ексклузије ових лица, додатан притисак ствара осећај за потражњом безбеднијих (Аритонових, Лазаревић 2012), економски перспективнијих (Павловић 2019) и политички и социјално стабилнијих подручја ван Косова и Метохије, које припада категорији високо конфликтних и ризичних подручја (Радовановић, Обрадовић 2020а; Павловић 2022). Дугогодишњи живот у стању социјалне депривираниости је уз константан притисак који ствара амбијент политичке несигурности, довео ова лица до драматичне ситуације, да и након принудног исељавања и етничког чишћења и даље размишљају о миграцијама ка централној Србији и даље у потрази за адекватнијим економским и социјалним перспективама.⁴

Штавише, половина испитаника чак (45,1%) види одговорност за социјално-материјалну депривацију у којој се налазе у граду или општини у којој живи. Испитаници сматрају да је неједнака редистрибуција средстава основни проблем њихове изолованости и изопштености. Значајан проценат (17,6%) испитаника за своје стање криве државу и институције социјалне заштите, док кризу у земљи препознаје (11,8%) испитаника. (5,9%) сматра себе одговорним за последице своје депривираниости, а само (2%) испитаника је навело етничке сукобе као одговорне за своју материјалну ситуацију. Идентична ситуација је и код одговора на питање потраживања новог запослења, где такође половина (50%) (ИИРЛ) наводи да није у потрази за новим пословима због дуготрајне немогућности да пронађе исти, (3,9%) је задовољно социјалним давањима, док су у категорији остало, испитаници наводили разлоге који се тичу *немогућности ишакмичења са домицилним сџановнишићвом* (2%); *Исџић број исџићаника је навео давање миџић службеницима за џружање социјалних услуга, ишаккође, да се џослови џоџражују џреко џознансџава,*

4 Треба рећи да су избегла и интерно расељена лица током ратова у некадашњој Југославији, касније и на КиМ-у, плански насељавана на простору северног Космета, што је био један од одговора на карактер претходних ратова који су подразумевали етничка чишћења, те се котирањем на северу одређеног броја Срба из Хрватске, Босне и Херцеговине и из јужног дела КиМ-а циљано формирала демографска бројност као „брана“ за могућа каснија протеривања са Косова и Метохије. Данас је питање људи који су стационарни на овој територији дискутабилно, да ли ће и након принудног исељења на крају остати да живе у земљи матици или у некој новој по свему судећи вештачкој творевини НАТО пакта.

социјалној кайишала, полиитичких и криминалних веза, па чак и лично код ирационалних и не на конкурсима за запошљавање.

У описаним околностима се и крећу аспирације интерно расељених и избеглих лица ка побољшању материјалног статуса, највише њих је за запослење у јавном сектору (45,1%), затим за потребом остварења социјалних давања из буџета града или републике (23,5%), ангажовањем у политичким партијама (11,8%), а сваки десети испитаник планира да напусти Косово и Метохију (9,8%), док (5,9%) је расположено за покретање старт-ап предузећа у постојећим условима. Изненађујуће је да чак (47,1%) испитаника има вољу за похађање додатних курсева (*моја ирва илаша*), њих (37,3%) је заинтересовано, али само са гаранцијама да ће се задржати на наведеним пословима. То значи да је око (85%) (ИИРЛ) спремно на неформално дошколавање са циљем побољшања материјалне ситуације, а два испитаника је навело да и „додатни курсеви не вреде уколико нисте у актуелној партији“. Програм активног запошљавања је омогућио да (6,5%) испитаника дође до запослења, само (2,2%) је тренутно на курсу, (10,9%) не жели да учествује у наведеним активностима, (43,5%) је обавило активност на курсу, веома велики проценат (37%) није обавештено да таква могућност постоји, а (33,3%) никада није чуло за „старт-ап“ кредите за покретање сопствених бизниса.

Иако се у Локалном плану за помоћ (ИИРЛ) наводи да је проблем опште незапослености на значајном нивоу имајући у виду стагнацију индустријског сектора (2013), испитивана популација наводи да је и поред економске неразвијености општине, па и региона, на снази „партијска деоба колача“ услед које маргиналне групе, па чак и оне које не припадају овим лицима зависе од социјалног капитала (уп. Радовановић 2019), који је једна од опција да се „чује“ за маргиналне групе. Економска и социјална депривираност ових лица је додатно компликована зато што на овим просторима још увек није завршена политичка транзиција (в. Беговић, Мијатовић 2005), а економски просперитет и приватизација некадашњих гиганата који могу понудити велики број радних места је у 'рукама' Приштине и УНМИК-а, која је у потпуној мери завршена на штету Срба са Косова и Метохије (Давидовић 2016). Надаље, установљена је значајна воља (ИИРЛ) за усавршавањем на додатним курсевима који су актуелни (*нир. моја ирва илаша*). Готово 50% грађана сматра, и да је прошао радно усавршавање,⁵ не би се задржали на радним позицијама због селективног запошљавања. Значајно је запазити да постоји веома велики проценат оних који немају поверења у институције које су задужене за такве програме, а велики проценат је необавештен о постојању такве могућности. У том су смислу, неадекватном социјалном политиком у општини Зубин Поток, па и на читавом подручју северног Косова и Метохије (Радовановић 2019), формиране тзв „рањиве групе“ (Арандаренко 2011) чији је настанак, последица дискриминације

5 Примера ради, једно истраживање радног статуса жена са северног дела КиМ-а, показало је да је веома мали проценат жена активно у пољопривредном сектору, док је укупан број запослених жена износио 46,6%, али претежно у администрацији, која је доминантна на Космету као нека врста подстицаја останка на овим просторима (Марковић-Савић 2013: 325), али и да је најмањи проценат становница (2,3%) из ове општине похађало програме за усавршавање знања у широком спектру делатности (Марковић-Савић 2014: 99).

која поприма облике константног и дугорочног системског партијског облика владавине који за производ има тзв. „колективне аутсајдере“ и ван група које припадају (ИИРА) (уп. Благојевић 1991: 26).

Стамбени (не)услови у којима су стационирани избегли и интерно расељени су још, и након више од 20 година у веома лошем стању. На то нас упућује податак да чак (35,3%) становништва живи у избегличким центрима; ипак њих (25,5%) је добило стан или саградило од сопствених средстава (9,8%), а (7,8%) још увек живе као подстанари. (7,8%) живи у стану својих родитеља. Дакле овде се ради највероватније о интерно расељеним лицима, док су по два процента њих означили да су се бесправно уселили и да су адаптирали неусловне станове, поткровља, подруме, вешернице, шупе и сл. Од тога, чак (60,8%) живи у неусловној малој кући (викендици – бараци), (17,6%) у скромној кући, док (5,9%) живи у солидним, а (11,8%) испитаника живе као подстанари у веома лошим условима.

Катастрофални услови у којима су стационирана избегла и интерно расељена лица је последично, уз неправно третирање њихове имовине у општинама из којих су избегли, довело до продаје непокретности за коју је (47,1%) испитаника навело да је продало у циљу голог преживљавања, док је наспрот томе (52,9%) њих још увек власник имовине на коју у не сме да се врати. Питање поседовања стамбених објеката (кућа и станова) представља један од важних индикатора социјалне укључености (ИИРА) у местима настањивања. Како се показује у једном истраживању, велики проценат њих је ту могућност остварило тек продајом имања и некретнина у месту претходног пребивалишта и тако стекло могућност за куповину нових објеката (Лукић 2015: 95). Већина објеката у којима су стационирани припадници ове популације су неодговарајући, јер су намењени самачком а не породичном смештају. Колективни центри су углавном типа викенд или радничких насеља која су грађена половином прошлог века од некавалитетних материјала (Секулић 2003: 143), који су данас у веома лошим, условима који су дотрајали и подложни урушавању, пошто су саграђени од запаљивих материјала (дрвета углавном). Велики број оних који су још увек стационирани у избегличким центрима, који се дефинишу као неадекватни и неусловни за задовољавање основних животних потреба, указује да је овим лицима и даље потребна помоћ како у интеграцији тако и у репартријацији уколико је она могућа и жељена.

КА ЗАКЉУЧИВАЊУ

Депривираност избеглих и интерно расељених лица која су стационирана у колективним центрима у општини Зубин Поток, па и уопштено из осталих колективних центара на северу Косова и Метохије (К. Митровица, Звечан, Лепосавић и Лешак), произилази из бројних готово несагледивих узрока. С једне стране су веома актуелни чиниоци који се тичу институционалне сфере пружања социјалних услуга у институцијама које су задужене за спровођење Стратегија за економски, привредни, социјални и др. опоравак подручја, посебно у руралним пределима који се категоришу као најсиромашнији. Пак, с друге стране, на снази је нестабилна друштвено - политичка ситуација, која већ више од двадесет година гуши ово

подручје, да се у било којем правцу усмери ка решавању социјално – економских циљева. Наведено се не односи само на групе које припадају расељеним и избеглим лицима, већ на целокупно становништво Косова и Метохије, које је у већој или мањој мери принуђено да настањује подручје у коме су неретко принуђени на рестрикције основних животних ресурса као што су електрична енергија и вода за пиће, неретко и слобода кретања.

У амбијенту неадекватне контроле политичких и других институција, у коме егзистирају паралелни стандарди и паралелне институције, у миљеу „полузамрзнутог конфликта“ веома је незахвално идентификовати „кривце“ за социјалну депривацију избеглих лица. Додатни проблем јесте тај, да је репатријација ових лица готово немогућа, посебно када говоримо о лицима са Косова и Метохије где је на снази актуелна анти-повратничка политика тзв. Косова, где се повратницима (Србима) пали имовина и бесправно одузимају некретнине, засади и дедовина (уп. Радовановић, Обрадовић 2020а). Проблематичност идентификовања конкретнијих „узрока“ који доводе до маргинализације ових лица, произилази из актуелне испреплетености политичко - институционалних механизма, у којима се и поред „механичког“ настојања за интеграцијом и споразумним решењем, латентно одвијају националистичке борбе, чији је циљ с једне стране, очување онога што је српско, а с друге „на претендовање онога што би требало да буде“ „Косовско“. На наведеној размеђи се одвија живот целокупне „заједнице“ па и расељених лица који се по други пут али у истим околностима сусрећу са етно - политизованом свакодневицом, која додатно оптерећује већ отежало и депривирано стање избеглиштва. Но, како било да било, у истраживању је константовано да постоји значајан број лица и домаћинства која су на прагу од апсолутног и релативног сиромаштва, и да велики проценат њих, осим материјалне депривираниости и оскудног образовања, живи у неусловима и након више од двадесет година избегличког живота. Адекватна решења треба потраживати у локалним и међународним институцијама, а пре свега у институцијама Републике Србије, које у оквиру преговора о „нормализацији односа“ са тзв. Косовом, морају да имају у виду потребе и хтења маргиналних група како би избегли „иронију судбине“, да исељеници не могу да се интегришу у заједницу народа из кога потичу.

ЛИТЕРАТУРА

- Аритонових, Лазаревих 2012: Ивана Аритонових, Татјана Лазаревих, „Свакодневни живот младих на северу Косова и Метохије; усмереност на специфичности образовног система и безбедносне ситуације“. *Башићина*, св, 33, 340 – 362.
- Арандаренко 2011: Михаил Арандаренко. *Тржиште рада у Србији: трендови, институције, политике*. Београд: Економски факултет.
- Атлагић 2019: Нина Атлагић, „Агресија НАТО алијансе на СРЈ 1999. године и крај Југославије“. *Башићина*, св, 47, 253 – 260 <https://doi.org/10.5937/bastina1947253A>
- Благојевић 1991: Марина Благојевић. *Жене изван круга. Професија и породица*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Vilić, Nišić 2016: Dragana Vilić, Vanja Nišić, „Siromaštvo-društvena pojava (i proces) u globalnom društvu“. *časopis za humanističke i društvene nauke* св, 1(21), 1-22 <http://dx.doi.org/10.7251/RAD1521005V>

- Давидовић 2016: Сандра Давидовић, „Модел приватизације друштвених предузећа на Косову и Метохији под окриљем Унмик администрације“. *Политичка ревија*, св, 4(50), 115 – 132. <https://doi.org/10.22182/pr.5042016.7>
- Јокић, Петовар 2009: Весна Јокић, Ксенија Петовар, „Социјална искљученост и образовање“. *Архитектура и урбанизам*, св 27, 46-56.
- Kolin-Parun 1997: Marija Kolin M. P, „Siromaštvo i socijalna isključenost.“ *Sociološki pregled*, 31(2), 169-181.
- Kolin 2008: Marija Kolin, „Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije“. *Sociologija*, 50(2), 191-206.
- КИМРС 2018: *Стање и пошребде интэрно расељених лица*. UNHCR: Комесеријат за избеглице и миграције Републике Србије.
- Кокотовић, Филиповић 2012: Власта Кокотовић, Марко Филиповић, „Избеглице у Србији – након двадесет година“. *Зборник радова Географској инститиуи „Јован Цвијић“ САНУ*, 63(1), 27-39 DOI:10.2298/IJGI1301021K
- Локални акциони план за унапређење положаја избеглих и интерно расељених лица у општини Зубин Поток, (2013). Доступно на: https://kirs.gov.rs/media/uploads/Lokalni-akcioni-planovi/Usvojeni-LAP-ovi/lap_zubin_potok.pdf
- Лукић 2015: Весна Лукић, „Две деценије издјељивања у Србији; Појис сјановништва и сјанова 2011. у Републици Србији“. Београд: Републички завод за статистику.
- Марковић 2009: Александар Марковић. „Сиромаштво у свету: глад у технолошкој ери.“ *Бизнис и финансије*, јул 2009. [https://bif.rs/2009/07/siromastvo-u-svetu-glاد-u-tehnoloskoj-eri-3/\[01. август 2022\]](https://bif.rs/2009/07/siromastvo-u-svetu-glاد-u-tehnoloskoj-eri-3/[01. август 2022]).
- Марковић-Савић 2013: Оливера Марковић-Савић, „Радни статус жена са села северног Косова и Метохије“. *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*. Ур. Бранко Јовановић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 321 – 338.
- Марковић-Савић 2014: Оливера Марковић-Савић, „Предузетничке инклинације жена са села“. *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*. Ур. Бранко Јовановић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 87-106.
- Павловић 2019: Александар Павловић, „Прилози о економским аспектима свакодневице Срба у северној Косовској Митровици“. *Баштина*, св, 47, 491-513 <https://doi.org/10.5937/bastina1947491P>
- Павловић 2022: Александар Павловић, „Срби у Косовској Митровици: континуитет „заробљене“ свакодневице“. *Баштина*, св, 57, 392 – 408 <https://doi.org/10.5937/bastina32-38173>
- Петровић 2012: Јасмина Петровић, „Друштвено укључивање сиромашних – концепт за реафирмацију социјалног рада“. *Политика*, 2(3), 73-88.
- Петровић, Захаријевски, Милојевић 2013: Јасмина Петровић, Драгана Захаријевски и Весна Милојевић, „Сиромаштво у теоријском дискурсу и стратешким документима Републике Србије“. *Српска политичка мисао*, 40(2), 151-172.
- Petrović, Milić 2014: Lenka Petrović, Tatjana Milić, „Struktura prihoda i rizik od siromaštva u ruralnim područjima“. Београд: Влада Републике Србије; Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва; UNDP.
- Радушки 2011: Нада Радушки, „Присилне миграције у Србији – избеглице из Босне и Херцеговине“. *Социолошки преглед*, год, 45(3), 373-392 <https://doi.org/10.5937/socpreg1103373R>
- Радовановић, Обрадовић 2020а: Ђорђе Радовановић, Филип Обрадовић, „Од идеје до праксе – Бриселски споразум и косовско – метохијска свакодневица“. *Баштина*, св, 52, 352-363 <https://doi.org/10.5937/bastina30-29157>
- Радовановић, 2020б: Ђорђе Радовановић, „Радни статус запослених у приватном сектору у Косовској Митровици“, у: О. Марковић-Савић, Н. Прашевић (ур. и прир.), *Наука без граница III: (Међународни темејски зборник) 5, Друштво у ојегалу науке*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 389-404.

- Радовановић, 2019: Ђорђе Радовановић, „Ставови о искуству студената са корупцијом на Универзитету у Приштини“, у: М. Лончар-Вујновић (ур. и прир.), *Наука без ираница II: (Међународни темејски зборник) 5, Гласови*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 143-159.
- Републички завод за статистику 2013: „Анкета о приходима и условима живота; сиромаштво и социјална неједнакост у Републици Србији, Београд.
- Рогановић 2017: Милијана Рогановић. *Анализа проблема сиромаштва у Републици Србији – узроци, последице и могућности ојклањања*. Докторски рад. Нови Сад: Економски факултет
- Секулић 2003: Весна Секулић С, „Избегла и расељена лица у колективним центрима на северном Косову“. *Башичина*, св, 15, 137-150.
- Стевановић 2019: Драгољуб Стевановић, „Сеобе најчешћа српска реч: Најмасовније деведесетих“. *Политика*, Март, 2019. <http://www.politika.rs/scc/clanak/424946/Seobe-najcesca-sccrska-rec-Najmasovnije-devedesetih> [01. август 2022].
- Сйраићеија за смањење сиромаштва у Србији 2003: Влада Републике Србије. Доступно на: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/06/1.-Strategija-zasmanjenje-siromastva-u-Srbiji-Rezime-i-matrice.pdf> [01. август 2022].
- Томић 2007: Велика Томић, „Сиромаштво и социјална искљученост – основне дефиниције и индикатори“. *Sociološka liца*, год, 1, бр. 2, 149-166.
- УНХЦР, КИРС, КИРЦГ 1996: „Попис изабелица и групух райом ујрожених лица у Савезној Републици Југославији“. Београд: Комесаријат за избеглице Републике Србије; Комесаријат за расељена лица Републике Црне Горе.
- Свејић, Бабовић, Петровић, Богданов, Вуковић 2010: Slobodan Свејић, Marija Бабовић, Mina Петовар, Natalija Богданов, Olivera Вуковић, „Сociјална искљученост у ruralним областима Србије“. Београд: UNDP; Сектор за инклузивни развој.
- Шкорић 2019: Јована Шкорић, *Организације цивилној друштва као подршка организованој инклузији ромске деце у АП Војводини*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука.
- Шутовић 2010: Милојица Шутовић, „Политички плурализам и/или национални минизам“. *Српска ђолишичка мисао*, 17(4), вол. 30, 187-206.
- Ѕпорер 2004: Ѕeljka Ѕпорер, „Koncept друштвене искључености“. *Ѕasopis за друштвена истраживања*, 13(1-2), 171-193.
- Ѕућур 2004: Zoran Ѕућур, „Сociјална искљученост – појам приступи и операционализација“. *Ревија за социологију*, 35(1-2), 45-60 <https://hrcak.srce.hr/14459>
- Ѕућур 2006: Zoran Ѕућур, „Siromaštvo, вишедименционална депривација и социјална искљученост у Hrvatskoј“. *Ревија за социологију*, 37(3-4), 131-147 <https://hrcak.srce.hr/13210>

Đorđe D. RADOVANOVIĆ

Filip M. OBRADOVIĆ

DIMENSIONS OF SOCIAL EXCLUSION OF REFUGEES AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN RURAL AREAS OF KOSOVO AND METOHIA

SUMMARY

The paper presents the results of research conducted on the population of refugees and internally displaced persons in Kosovo and Metohija, stationed in four collective centers of the second northernmost municipality of Zubin Potok (Gazivode, Velji Breg, Jagnjenica and Donje Varage). The survey was conducted using a questionnaire method with a survey technique using the SILC survey (Income and Living Conditions Survey) on a representative sample. The goal was to collect data from a population that is mostly excluded from social surveys and census surveys, bearing in mind the fact that the aforementioned collective centers are located in Kosovo and Metohija, where

official republican surveys of marginal groups have not been conducted for more than two decades. In accordance with the scope of work, the text shows only some indicators that showed the deprivation of the population of refugees and internally displaced persons

Key words: refugees and internally displaced persons, social exclusion, poverty, deprivation, Kosovo and Metohija.